

УДК 321.011:329.12

<http://orcid.org/0000-0003-2088-6155><http://doi.org/10.5281/zenodo.1295438>

О. М. Роговський

СВОБОДА В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

В статті йдеться про особливості європейських цінностей, їх сутність, спрямованість та роль свободи як форми їх існування і реалізації. Показано, що європейська спільнота існує і розвивається на базі свободи та інших цінностей, які пов'язані з традиціями гуманізму і Просвітництва та спрямовані на позбавлення демократичного суспільства від недоліків бюрократизму, корупції, нерівності та його вдосконалення відповідно вимогам майбутнього. Свобода виступає умовою і формою реалізації ціннісних орієнтацій, а також потенційних можливостей людини. Реалізація позитивної свободи повинна мати системний характер в сполученні із іншими цінностями, які зафіксовані у базових політичних документах ЄС.

Ключові слова: свобода, рівність, справедливість, цінність, демократія, рівновага.

А. М. Роговский

СВОБОДА В СИСТЕМЕ ЕВРОПЕЙСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

В статье идет речь об особенностях европейских ценностей, их сути, направленности и роли свободы как формы их существования и реализации. Показано, что европейское сообщество существует и развивается на основе свободы и других ценностей, связанных с традициями гуманизма и Просвещения и направленных на избавление демократического общества от недостатков бюрократизма, коррупции, неравенства и его усовершенствование в соответствии с требованиями будущего. Свобода выполняет роль условия и форм реализации ценностных ориентаций, а также потенциальных возможностей человека. Реализация позитивной свободы должна носить системный характер в сочетании с другими ценностями, которые зафиксированы в базовых политических документах ЕС.

Ключевые слова: свобода, равенство, справедливость, ценность, демократия, равновесие.

A. Rogovskyi

FREEDOM IN SYSTEM OF EUROPEAN VALUES

The article deals with the specifics of the European values, their essence, directions and freedom roles as forms of its existence and realization. It is shows that European community exists and develops on the base of freedom and another values related to humanism and the traditions of the age of Enlightenment and directed to the liberation of democratic society from the disadvantages of bureaucracy, corruption, inequality and to its perfecting according to future requirements. Freedom carry out role of a condition and of a form of the realization of value orientations as well as human potential opportunity. Realization of the positive freedom must be have system character in a connection with another by EU fixed in the basic political documents values. This system consists in a balancing, interaddition primordial opposed values orientations to a freedom and a justice, equality together with the main values good (humanism, love) puts European values triangle. Freedom recreates from liberal dogma to reflexive value,

which in unity with the justice and equality provides stable development with the compliance of the social standards, humanism and democratic openness. Free justice functions by the conscious balance of the individual and society («other») interests or freedom and equality. Knowledge of human and society in its dynamical complexity and solution of the problems in personal and joint interests is advantage of freedom. This values direction to a human is according to character of the future's democracy, which recreates from majority to minority power and the diverse society of the personalities.

Key words: *freedom, equality, justice, value, democracy, balance.*

Постановка проблеми. Процес європейської інтеграції є безумовно унікальним явищем в історії і відбувається на основі не тільки задоволення взаємних інтересів, але й загальних ціннісних уявлень, які поєднують ці народи. Загальні цінності затверджені у правових документах європейської спільноти, але втілення у життя викликає багато проблем і питань на тлі різних умов, традицій і процесів глобалізації. Чи повинні вони бути абсолютами, обов'язковими для виконання або тільки побажаннями, нормами, тобто, чи повинні вони залишатися незмінними як релігійні постулати, або змінюватися разом із динамічною реальністю. Зрештою, в чому сутність саме європейської системи цінностей і яке місце в ній займає свобода – всі ці питання недостатньо висвітлені у літературі і заслуговують конкретного дослідження.

Аналіз актуальних досліджень. Більшість наукових робіт, присвячених свободі, зводиться до дослідження політичного або економічного лібералізму, як, наприклад, в працях Д. С. Мілля, Дж. Ролза, Ф. Хайека, М. Фрідмена, Ч. Кукатаса. З іншого боку, існує значна частина літератури по (нео)лібералізму в контексті аналізу проблематики прав і свобод людини, а також ролі держави і громадянського суспільства (Ж.-Ж. Руссо, А. Токвіль, Г. Спенсер, І. Берлін, Дж. Боуз, М. Фламен, З. Бауман), включно із українською проблематикою (О. М. Сичивица, Г. М. Куц, В. М. Шаповал та ін.). Однак, в більшості цих робіт свобода трактується не як цінність, а лише умова загального розвитку або потреба людини, за виключенням робіт Дж. Сороса, який приділяє належну увагу цінностям (свободі), а також авторів дослідження філософії свободи (М. Бердяєв, Л. Ф. Свендсен, М. Захарія). Звідси витікає актуальність ціннісного підходу в дослідженні свободи, який

долає розриви між політико-економічною і культурною її частинами. Тому **метою** цього дослідження є сутність свободи саме в системі європейських цінностей, а **завданням** – розкриття її ролі в контексті основних прав і свобод, які задекларовані у відповідних документах європейської спільноти.

Виклад основного матеріалу. Дійсно, європейська спільнота склалася в результаті вільного вибору національних держав і народів на базі рівних прав і обов'язків і створює багатоманітний відкритий простір, який постійно розвивається і не зводиться до переважання одного напрямку думки або ідеології. В цьому контексті набуває значущість саме виробка загальних ціннісних уявлень або традицій, які поєднують і зберігають цілісність цього різноманітного утворення, яке не може існувати тільки на базі взаємовигідних економічних зв'язків. Історична особливість ЄС полягає в тому, що цінності цієї спільноти, маючи початкові релігійні коріння від доби Реформації, поступово стають переважно раціонально-прагматичними, в той час як релігійна форма цінностей (свободи) втілена в інших країнах (США, Канада та ін.). В контексті поширення деїстичних, атеїстичних настроїв в європейському просторі, з'являються автори, які в руслі кантіанської традиції вважають цінності ознакою нездатності людини виробити власні закони поведінки і обмежують їх роль тільки перехідним періодом [1, с. 138]. Інші автори розглядають цінності, виключно, в діалектичному контексті зміни оцінювання і знецінювання або (де)валоризації (З. Бауман, Б. Гройс), тобто, як відносне, функціональне поняття. Дуже поширеним є намагання авторів замінити цінності такими іншими поняттями, як «символи», «архетипи» безсвідомого (О. Шпенглер, З. Фрейд та його послідовники) або «етос», «дух» (К. Ясперс), національні, ідеологічні «міфи» (К. Мангейм), що також веде до їх деформацій та знецінювання.

Необхідність цінностей для сучасного стану економіки і суспільства визнає відомий автор Дж. Сорос, який відмічає, що «віра людей в десять заповідей робить суспільство більш стабільним». Він поділяє цінності на фундаментальні (універсальні, релігійно-духовні) і доцільні (прагматичні),

причому останні значно переважають в умовах перехідного суспільства і глобалізації, а для перших потрібні відповідні сучасні форми втілення [5, с. 98]. Це означає, що свобода, як базове поняття для ринкової економіки та процесів глобалізації, для свого втілення повинно бути переоцінено в напрямку адаптації, набування гнучкості, універсальності для застосування у сучасних реаліях. Тобто, цінності мають не вічний, а «рефлексивний» характер, який торкається не сутності, а зміни форм існування.

Однак, у європейській традиції ця рефлексивна цінність свободи проявляє себе у політизованому характері, пов'язаному із соціально-революційним рухом і тому має як «ліве» політичне забарвлення і підпорядкованість завданням рівності і справедливості, так і «праве» забарвлення, пов'язане із національним і індивідуальним звільненням. З одного боку, втілення «лівого» напрямку може призвести до обмеження індивідуальної свободи і гальмування, навіть застою в розвитку суспільства, але надає їй більш справедливого, впорядкованого характеру, який забезпечує свободі адекватне практичне застосування. З іншого, «правого» боку, реалізація свободи призводить до хаотичних, кризових явищ, монополізації влади, поляризації суспільства. Тобто, однобічна, політизована реалізація свободи призводить до її деформацій та обмежень в будь-якому напрямку. Власне, феномени «втечі від свободи» і тоталітаризму є тільки наслідками політизації, а частково і приватизації свободи у суспільстві того часу.

Це не означає, що у Європі недооцінювали самостійне значення свободи, а навпаки, часто переоцінювали, що видно на прикладі висловлювання гетьмана І. Мазепи: «українці занадто люблять свободу, щоб бути вільними» [4, с. 688]. Причиною цього парадоксу є різниця між процесом звільнення і станом свободи. З приводу усвідомлення потенціалу свободи, характерним є висловлення (вислів) А. Токвіля: «Мистецтво бути вільним здатне творити чудеса й в той же час немає важче науки, ніж навчання свободі» [6, с. 189]. Дійсно, становлення свободи в Європі має більш складний і, разом з тим, системний, ніж в Америці характер через подолання міцного

опору з боку сил монархічно-авторитарної, імперської традицій. Зміст сучасної свободи визначається боротьбою з наслідками та рецидивами тоталітарних режимів і національно-автократичними тенденціями, в той час як її позитивна складова виглядає непереконливою і порожньою, що викликає у певних авторів розчарування і незадоволення. Так, Г. Рормозер в праці «Криза лібералізму» пише про «деформацію і навіть «патологізацію» (за Ю. Хабермасом) суспільства (концентрація, безконтрольність влади, відсутність її розподілу), а також про «появу нестерпної порожнечі свободи» та необхідності «ліберального» консерватизму» [3, с. 139]. Причину цих кризових явищ автор вбачає, як це не дивно, у контркультурному, суттєво ліберально-протестному русі 60-х років, який ніби призвів до сучасного гедонізму і втрати сенсу існування. Насправді, ці недоліки є наслідком відхилення від демократичних норм і деформоване суспільство не може втілити переваги і потенціал свободи, точніше, для її реалізації потрібна рівність усіх перед законом. З іншого боку, лібералізм часто абсолютизує свободу, як окрему цінність, що може бути плідним для економіки і частини суспільства, але виявляє власну порожнечу для культури суспільства. Тому свобода може бути адекватно втілена тільки у системі цінностей справедливості, добра, гуманізму та прав людини. Заповнити можливу «порожнечу» свободи допоможе також і звернення до її витоків і стародавніх традицій (Магдебурзьке право і вільні міста середньовіччя, Велика хартія вольностей, республіканські, парламентські традиції), а для України безумовно мають значення традиції козаччини і визвольного руху. Всі ці явища (як традиції) можуть бути основою для ліберального консерватизму, який буде сприяти посиленню змістовності свободи та стабілізації суспільства в якості противаги лівому радикальному лібералізму. Свобода не може «творити чудеса», тобто виявляти потенційні можливості, доки вона обмежена роллю «лакмусового папірця» по виявленню пороків людини і недоліків суспільства. Отже, досвід європейської історії стверджує свободу як універсальну, духовно-матеріальну культурну цінність, яка присутня і

виражена у «правому» і «лівому» політичних напрямках, може мати як консервативну, так і прогресивну спрямованість, оскільки виконує роль загальної умови або форми втілення (інтересів, ідеї). Власне, вона для європейської спільноти є формою єднання різних до протилежності цінностей матеріальної і духовної культури або ринкової економіки і культури.

Зрозуміло, що втілення позитивної свободи повинно мати системний характер в сполученні із іншими цінностями, які зафіксовані в таких базових політичних документах, як «Хартія по правам людини», «Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод людини» (1953 р.). Ця системність полягає в урівноваженні, взаємодії і взаємодоповненні початково протилежних ціннісних орієнтацій на свободу і справедливість, рівність, які разом з головною цінністю добра (блага, любові, гуманізму) складають трикутник європейських цінностей. Тобто, індивідуальні свободи (свобода слова, совісті, самовираження, вибору діяльності, «ліберальний індивідуалізм» і т. ін.) урівноважені цінностями рівності, справедливості разом з плюралізмом, толерантністю, солідарністю, що забезпечує динамічну рівновагу прав і обов'язків людини (особистості) і суспільства (держави).

Найбільш уразливою ланкою цього трикутника є індивід або права і свободи звичайної людини, яка часто залишається беззахисною перед Системою. Трагічний досвід свідчить про те, що реалізація справедливості, добра та інших «благих намірів» без свободи веде до тоталітаризму і посиленню влади в будь-яких формах, що залишається великою проблемою і потенційною загрозою для світу. У сучасних умовах це явище веде до бюрократизму, корупції, монополізації влади, як постійних атрибутів вже демократичного суспільства. З іншого боку, реалізація свободи без справедливості, рівності веде до безладу, анархії революцій, конфліктів, що також сприяє встановленню автократичних режимів, а у сучасних умовах веде до кризових явищ, олігархізації економіки і поляризації, нестабільності суспільства. Не випадково, що М. Хардт, А. Негрі закликають до «нової демократії» проти «імперії» світового глобалізму, який знецінює всі

традиційні цінності [8, с. 288]. Однак, причиною цих деформацій є не лібералізм, а його відокремлення від рівності та інших цінностей. Насправді, глобалізація за типом ринкової стихії як знецінює, так і переоцінює національні і загальнолюдські цінності та особливості.

Переваги свободи безпосередньо проявляються у сфері ринкової економіки і бізнесу, оскільки вільний труд завжди більш ефективний, ніж примусовий (включно з добровільним самопримусом), а також в мистецтві і культурі, оскільки творчість за визначенням є вільним проявом індивідуальності. В соціальній сфері демократичні стандарти (толерантність, плюралізм, солідарність та ін.) дають позитивний ефект тоді, коли обираються добровільно і усвідомлюються в суспільстві як власні, а не імпортовані цінності.

У ліберальній теорії справедливості Дж. Ролза вона перетворюється із догматичної ідеологеми в «рефлексивну» цінність, яка разом із свободою активної особистості забезпечує дотримання мінімальних соціальних стандартів із стабільним розвитком і відкритістю демократичного суспільства [2]. Вільна справедливість діє не автоматично за типом звичаю, закону, а через усвідомлену рівновагу інтересів індивіду і суспільства («іншого») або свободи і рівності. Також і вільне ставлення до останньої означає не автоматичне підпорядкування загальним правилам, а можливість індивідуалізації у вигляді постійного вибору, який робить процес свідомим і контрольованим з боку суб'єкта. Отже, рівність також здійснюється через рівновагу і набуває рис динамічної нерівності, нестабільності, оскільки зберігає можливість реалізації потенційних можливостей, індивідуальних особливостей, що власне і забезпечує загальний розвиток.

Також і вільне ставлення до обов'язку, повинності забезпечує їх більш досконале виконання, оскільки включає усвідомлення співпадіння або близькості власного і загального інтересів, важливості останнього для власної безпеки та створення умов для втілення власних цілей, бажань. Разом з тим вільне мислення включає і критики, незадоволення, протестні настрої в разі,

коли держава, спільнота втілює не загальні, спільні, а окремі інтереси. Це спонукає індивіда не тільки до самоконтролю, а й до контролювання процесу виконання обов'язків іншими, тобто, не перекладати власні функції на інших і виконувати за них. У результаті, суспільні обов'язки не діють на людину фатально, механічно, створюючи загальну Долю, а залишають місце для прояву творчості і створення власної «історії», тобто вони не обмежують, а органічно входять до свободи людини.

Свобода є також і формою існування інтимно-еротичної сфери, як реалізації бажань людини у системі суспільних відносин, що означає також рівновагу вільного вибору партнерів і характеру відносин і відповідальності за їх наслідки. Безумовно, вільне розпорядження власним тілом і бажаннями означає і контроль за його здійсненням. Поглиблення цього чуттєво-сексуального звільнення призвело до посилення боротьби за права жінок і сексуальних та інших меншин, дискусій навколо прав ЛГБТ. Поглиблення свободи призвело до складних питань евтаназії, насилля, абортів, наркотизації, які не мають одного однозначного варіанту вирішення. Важливо підкреслити, що причиною появи цих проблем є не свобода, а схильність людини і частини населення до самовільного припинення власного або іншого життя, наркотизації, девіантної поведінки, тобто, порушувати свободу іншого. Перевагою свободи є пізнання людини і суспільства в усіх їх динамічній складності, багатоманітності проявів і вирішення проблем у особистих і загальних інтересах. Ця ціннісна настанова на людину є не тільки продовженням традицій європейського просвітництва та ренесансного гуманізму, але й відповідає характеру майбутньої демократії, яка за А. Тоффлером, шляхом «демассовизації» перетвориться із влади більшості на владу меншин, за якою стоїть багатоманітне суспільство особистостей [7]. В умовах демократії є можливість поглиблювати і реалізувати задекларовані свободи і права людини, як це зафіксовано в «Міжнародному пакті про громадянські і політичні права» (1966 р.), в якому окремо стверджується право людини на свободу совісті, думки, власні погляди та їх вираження, отримання

і поширення інформації незалежно від державних меж, а також вільне переміщення разом із рівністю прав усіх людей і народів, що означає поширення європейських цінностей в якості універсальних на увесь світ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Ціннісний характер свободи полягає в тому, що вона виявляє власні переваги не моментально як задоволення бажань, а поступово, разом з реалізацією внутрішніх потенцій і можливостей особистості, тобто, потребує терпіння і немалих зусиль. Плідність свободи визначається самим індивідом і наявністю у нього розуму, почуття відповідальності, чесності, що можна вважати суб'єктивною умовою її реалізації. Свобода означає можливість участі в будь-яком процесі разом із здатністю його контролювати, змінювати характер або взагалі припинити. За європейською традицією свобода має початково природний характер («людина народжується вільною»), але по мірі її усвідомлення і реалізації в суспільстві, людина піднімається на рівень культури і цивілізації. Тобто, у цілому вона нічим необмежена як думка, але в суспільстві обмежена свободою іншого. Однак, втілення свободи потребує подальшого вивчення цієї проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адорно Т. Проблема философии морали / Т. Адорно. – М. : Республика, 2000. – 234 с.
2. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз. – Новосибирск: НГУ, 1995. – 821 с.
3. Рормозер Г. Кризис либерализма / Г. Рормозер. – М. : ИФРАН, 1996. – 298 с.
4. Сичивица О. М. Либерал-рестрикционизм и архитекtonика гармонического мира. Историософско-политологический трактат / О. М. Сичивица. – Л. : ВСЛ, 2013 – 1220 с.
5. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности / Дж. Сорос. – М. : ИНФРА, 1990. – 145 с.
6. Токвиль А. Демократия в Америке/ Алексис де Токвиль. – М.: Прогресс, 1992. – 554 с.
7. Тоффлер А. Третья волна [Электронный ресурс] / А. Тоффлер. – Режим доступа: www.gumer.info/bibliotek_Books/Toffler/_Index.php
8. Хардт М. Множество: война и демократия в эпоху империи / М. Хардт, А. Негри. – М. : Прогресс, 2006. – 559 с.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2017